

Ondernemen in oud Maren

Grad en Door de Werd

door Mechtilde Meijer

Ooit lag er in het centrum van het oude Maren een bakkerij met winkel en herberg. Het pand staat er nog altijd en is tegenwoordig in gebruik als hotel en restaurant. Ook tweehonderd jaar geleden stond het er al: bij de registratie van eigendom en onroerend goed, die onder heerschappij van de Fransen rond 1810 begon, is het pand eigendom van Gerardus Steenbackers. Maar ergens in de tweede helft van de negentiende eeuw komt het in handen van het echtpaar Harrie de Werd en Marie van Lamoen. Tot ver in de twintigste eeuw runnen zij er een bakkerij en een herberg. Hun eerstgeborene is Grad, die op 22 januari 1897 het levenslicht ziet. Over hem en zijn echtgenote Door van der Heijden gaat dit verhaal.

Het huis van de familie De Werd aan de Provinciale weg in Maren, gefotografeerd in de vroege dertiger jaren. Op de achtergrond de kerk van Maren die dan nog de prachtige toren heeft.

Grad de Werd zal in de loop van de jaren vier zusjes krijgen; Riek, Cato, Dien en Lies. Er gebeurt van alles in het Maren van die tijd: als jongetje van een jaar of zeven, acht ziet Grad onder leiding van bouwpastoor Kluijtmans de prachtige nieuwe kerk gebouwd worden in het centrum. In de smederij die er schuin tegenover ligt, wordt het ruim vier meter hoge torenkruis gemaakt door Toon de Werdt en diens tienerzoon Bertus, die later de smederij zal overnemen. Een jaar of vijftien daarna zal deze Bertus familie worden van Grad als hij trouwt met de jongste zus van Marie de Werd: Lieske van Lamoen.

Een echt onbezorgde jeugd is het niet voor Grad, want hij moet al vroeg helpen in de bakkerij. Vader Harrie kan als gevolg van de ziekte TBC steeds moeilijker lopen en

Grad zorgt ervoor dat vader zijn vak zo lang mogelijk kan blijven uitoefenen. Al doende leert Grad het hele proces van mengen, kneden, rijzen, bakken en alles wat eromheen moet gebeuren. Het is aan het begin van de twintigste eeuw trouwens niet gek dat een jongen van 11 jaar meehelpt in de bakkerij. Veel kinderen zijn in die tijd zelfs al op jongere leeftijd aan het werk op het land of op de boerderij. Toch wordt de school in Maren bezocht door 80 kinderen, getuige een briefwisseling uit die tijd tussen gemeente en provincie. Ook Grad blijft gewoon naar school gaan, maar staat elke morgen tegelijk met vader op. Tegen een uur of half acht hangt de vertrouwde geur van vers brood dan rond de bakkerij en kunnen de eerste klanten al bediend worden.

Wat Grad ook van zijn vader leert is orgel spelen. Harrie de Werd bespeelt al sinds mensenheugenis het orgel in de Marensse kerk en viert er ook zijn veertigjarig jubileum. Het gouden kettinghorloge met inscriptie wordt nog altijd door kleinzoon Harrie bewaard. Ook dat stokje zal Grad van zijn vader overnemen, zoals hij het ook weer zal doorgeven aan zijn eigen zonen. Pastoor Kluijtmans is in 1915 overleden en de parochie van Maren wordt dan inmiddels bediend door pastoor Van den Heuvel, die maar wat blij is met zijn organist. In 1937 komt er een nieuwe pastoor (Cox) en die vindt het wel goed uitkomen als de koster – Koos van Bergen – ook het orgel bedient. Zijn Kesselse collega geeft hem groot gelijk en maakt dankbaar van de gelegenheid gebruik om Grad de Werd te winnen voor zijn eigen parochie. Het is dan ook in Kessel, dat Grad een jubileum als kerkorganist viert. Maar dan is hij inmiddels getrouwd en vader van een jong gezin. Zover is het nog lang niet.

We hebben het nu over de jonge jaren van Grad de Werd, die inmiddels fulltime de bakkerij runt en vier keer in de week de ‘broodronde’ doet. Elke dag wordt er gebakken, vier dagen in de week brood en de twee andere dagen worden gebruikt om andere dingen te bakken zoals zijn befaamde roggebroom, waarvoor mensen graag een omweg maken. Maar ook koekjes, speculaas, krentenbrood, of luxe broodjes, al naargelang de vermoedelijke vraag. Later zullen daar steeds meer zelfbedachte lekkernijen bij komen.

Als jonge man is Grad niet ongevoelig voor de charmes van de jongedames en als hij bij Klingen in Alem de Osse Door van der Heijden ontmoet, slaat de vonk over. Maar doortastend zijn ze op dat moment geen van tweeën. Dit zijn weliswaar de 'roaring twenties' maar in het huis van haar tante wil Door niet meteen toeschietelijk lijken. Omdat ze als kostuumnaaister bij veel mensen, ook in Maren, over de vloer komt, gokt ze erop dat ze elkaar nog wel een keer zullen ontmoeten. Als dat gebeurt laat Grad er geen gras meer over groeien en is een eerste afspraak snel gemaakt. Later zal Door haar kinderen vertellen dat ze in Alem al zeker wist dat ze met deze jongen wilde trouwen. "Als dat niet had gekund", vertelde ze hen "dan was ik het klooster in gegaan." Ze hebben lange tijd verkering en trouwen pas als de vier zussen van Grad 'op hun plaats' zijn. Door het gezinsinkomen al die tijd veilig te

stellen zorgt Grad ervoor dat elk van de meisjes een waardige bruiloft kan vieren. Zijn eigen bruiloft vindt plaats in Oss, waar het huwelijk in November 1930 in de grote kerk wordt ingezegend.

Het huwelijksportret van Grad en Door de Werd in november 1930. Rechts: de 12,5-jarige bruiloft in 1943. Vlnr: Harrie, Mies, Grad, Door, Simon en Thea. Foto linksboven: Grad de Werd in de 20er jaren.

Aanvankelijk betrekken ze een klein huis aan de Marensedijk, dat eigendom is van de kerk. Hier worden de twee oudste kinderen geboren: Harrie in 1931 en Thea in 1932. Al na enkele jaren verhuizen ze naar een groter huis 'onder in de straat' waar in 1934 dochter Mies wordt geboren. Als vader en moeder De Werd intrekken bij hun jongste dochter Lies en haar man Piet Reuser, die in de buurt een nieuw huis hebben gebouwd, gaan Grad en Door definitief wonen in het ouderlijk huis, waar de jongste - Simon - in 1937 wordt geboren.

Aan de bakkerij verandert niets maar Door houdt de herberg na enige tijd voor gezien. Ze houdt van mensen, maar kan het geduld niet opbrengen om te luisteren naar wat ze 'zattemanspraak' noemt.

Na een kleine twee jaar vinden er ingrijpende veranderingen plaats aan de voorkant van het huis: de kleine kamer naast de bakkerij, waar Marie de Werd al een bescheiden winkeltje was begonnen, wordt voortaan de voorraadruimte en de rechterkant van de herberg wordt omgebouwd tot winkel. De linkerkant van de herberg is vanaf moment de woonkamer die door schuifdeuren gescheiden is van de winkel. Uitsluitend in de Sinterklaastijd wordt die woonkamer nog weleens bij de winkel getrokken, als er veel extra koopwaar is. De grote hoeveelheid serviesgoed, glaswerk en bestek uit de herberg bewaart Door in grote manden op de zolder. Het wordt verhuurd aan mensen die thuis een bruiloft vieren of voor andere grote partijen, zoals een jubileum.

Door voert een uitgebreid assortiment grutterswaren die ze betreft van de UDO in Heerwaarden, zoals meer winkeliers in de omgeving dat doen. In een keurig wit gesteven schort bedient ze haar klanten, aanvankelijk alleen, maar later met hulp van dochter Thea.

Omdat haar Berkel weegschaal zo exact is, doet Door niet flauw en meet ze de grutterswaren ruim af. Dat daar ook misbruik van wordt gemaakt – niets menselijks is ons vreemd – ontdekt Door als ze een buurtgenote vraagt waarom ze niet een half pond suiker ineens koopt in plaats van een paar keer per dag een half ons. De dame in kwestie staat bekend als overdreven zuinig en windt er geen doekjes om: “ge weegt zo lekker ruim af.”

Naast de winkel runt Door haar huishouden met vier kinderen, en vindt ze zelfs de tijd om af en toe een vertegenwoordiger, een marskramer en zelfs de pastoor te eten te geven, want ze kan heerlijk koken. Als de huishoudster van pastoor Cox een dagje weg is, mag hij bij Door aanschuiven. Maar ook als de huishoudster thuis is, glipt de pastoor weleens weg, vooral in de wintermaanden als Door haar vermaarde erwtensoep maakt. Die smaakt vooral zo heerlijk omdat ze de restjes van het snijvlees uit de winkel (de zogenaamde *kontjes*) erin verwerkt. Ook meneer Mol van de SPAR, die na de oorlog de toeleverancier van de winkel wordt, weet het vaak zo uit te mikken dat hij op het juiste moment de winkel binnenstapt en natuurlijk biedt Door hem dan een borreltje en een kop erwtensoep aan. Een mens die door de kou naar Maren komt, moet tenslotte goed eten.

Het vlees voor de erwtensoep komt eveneens van eigen bodem, want Grad, die eigenlijk liever boer was geworden, heeft in de schuur altijd wel een paar koeien, een varken en een paard. Zoals bij de meeste gezinnen wordt ook bij Grad en Door een varken vetgemest. De slachter komt in die tijd nog aan huis en ergens in november is het een drukte van belang in de keuken, want al dat geslachte vlees moet geconserveerd worden, zodat er genoeg is om de winter door te komen.

Eind dertiger jaren heeft Grad het een beetje gehad met het paard, zeker omdat het zijn oudste zoon gebeten heeft toen die een beetje te dichtbij stond. Voor een redelijke prijs worden het paard en de kar van de hand gedaan en er komt een nieuwe bakfiets met een grote wendbare bak met deksel.

Links paard en wagen, waarmee Grad tot eind dertiger jaren zijn broodronde deed. Rechts de nieuwe bakfiets. Op de fiets zit zijn neefje Sjaak, in Maren beter bekend als Sjaak van de mèster.

Als de donkere wolken van de oorlog zich samenvakken boven Maren lijkt het aanvankelijk rustig te blijven. Grad en Door kunnen in mei 1943 dan ook rustig hun koperen bruiloft vieren. Op verschillende plaatsen in Maren zitten dan onderduikers. Bij pastoor zitten er op een bepaald moment zelfs wel 24 mensen op de zolders boven de gewelven van de kerk en er zijn maar weinig mensen die

dat weten. Mensen zoals Grad de Werd, die trouwens zelf ook verschillende onderduikers opvangt tijdens door oorlog, zijn op de hoogte, want aan de hoeveelheid brood merkt Grad wel hoeveel monden er op één adres gevoed moeten worden. Met vooruitziende blik regelt Grad dat zijn zwager een luik in de houten vloer maakt, waar de grote blikken gekookte ham uit de winkel onder verborgen worden. Niemand heeft het ooit ontdekt maar het helpt het gezin De Werd en verschillende anderen de oorlog door.

Verder fungeert Grad in die jaren als koerier voor de Osse ondergrondse. Het fijne weten zijn kinderen er niet meer van maar Simon herinnert zich dat de bak van de fiets een dubbele bodem had en dat zijn vader daarin documenten vervoerde, die via een omweg in Oss terechtkwamen.

En volop werkkrachten in die tijd. Ook Grad neemt mensen aan die niet komen werken maar op de vlucht zijn. Ze krijgen onderdak en eten totdat ze weer verder kunnen.

In het voorjaar van 1942 komt Miep, een Amsterdamse nicht van Door, op bezoek. Door weet dat haar nicht Joodse mensen een veilig heenkomen biedt, en kijkt dan ook niet vreemd op van het kleine meisje op haar arm. De ouders heeft Miep al kunnen onderbrengen, nu zoekt ze dringend een veiliger plek voor het meisje. Door, die met haar winkel én haar jonge kroost al helemaal geen kindje verborgen kan houden, adviseert haar aan te kloppen bij pastoor Cox, omdat hij de juiste contacten heeft. Hij is vertederd door het schattige kindje en vraagt de Amsterdamse nicht even te wachten, zodat hij kan overleggen met 'de meisjes': huishoudster Daatje Croonen en haar zus Grietje. Als hij terugkomt in de ontvangstkamer is de nicht verdwenen. Navraag bij zijn buurvrouw Door leert dat Miep de bus naar Den Bosch genomen heeft, nadat ze bij Door gemeld had dat 'alles in orde' was. Geamuseerd en quasi ontstemd besluit pastoor Cox dat hij dan zelf het meisje maar moet opnemen. Hoe liefdevol dit meisje in de huishouding van de pastoor werd verzorgd en hoe slim er werd gehandeld om haar veiligheid te waarborgen, heeft ze later zelf beschreven in haar boek: 'Mijn drie levens'. Een 20 pagina's tellende samenvatting daarvan is te lezen in de Maaskroniek nummer 75 van 30 maart 2011. De vasthoudendheid van deze Jetty Vaz Dias-Mok zorgde ervoor dat pastoor Cox in 2013 postuum de Yad Vashem onderscheiding kreeg. Nicht Miep, die enige tijd verbleef in een kamp in Amersfoort, kwam verder zonder kleerscheuren de oorlog door en ontving na de oorlog samen met haar halfbroer eenzelfde onderscheiding. Miep woonde in Velp toen ze op 94-jarige leeftijd overleed.

Ergens in september 1944 wordt het onrustig in Maren. Er wordt geschoten vanaf de overkant van de Maas en een jonge man, Martien Vissers, komt daarbij om het leven. In allerijl vertrekken mensen uit Maren en zoeken een veilig heenkomen bij familie in omliggende plaatsen. Als Hendrik de Kort met de platte wagen vol huisraad en buurtgenoten richting Oss vertrekt, mag de jongste alvast mee richting opa en oma Van der Heijden in Oss. Nieuwsgierig en ondernemend als hij is, ziet Simon geen gevaar en Door is blij als ze hem naast Hendrik op de bok van de wagen veilig weet. Voor Simon zelf is het één groot avontuur. Het geluid van fluitende kogels vond hij al interessant, maar de enorme explosie die klinkt als ze het dorp uitrijden (naar later blijkt de ontploffende Indian motorfiets van Jacques Willems, onder een brandende hooimijt) doet hem bijna achterstevoren op de bok zitten. Als hij weer omdraait, ziet hij de tranen in de ogen van de voerman en totaal onbevangen vraagt hij: "*Hendrik worum jankte gè?*" In een reflex veegt Hendrik 'm tegen zijn oren met de toevoeging: "*Hier, kunde ok janke!*"

Voorlopig is Simon veilig bij zijn grootouders en later ook de rest van het gezin, maar hun huis is eigenlijk te klein. Daarom zoeken Grad en Door in het nieuwe jaar een plek waar ze met het hele gezin veilig zullen zijn en die vinden ze in de jongensschool van Lith. Grad brengt er zaterdag 13 januari alvast de huisraad heen en de manden met het serviesgoed, maar als ze een dag later vanuit Oss naar Lith zullen vertrekken krijgen ze bericht dat het kerkje en de school verwoest zijn door een V1 bom. Weg is al het serviesgoed dat aan zijn ouders herinnerde, slechts één heel schoteltje weet hij nog te vinden in de puinhopen. Maar dit is niet het moment om te treuren om materiële zaken. Opnieuw moeten ze op zoek naar een plek voor het gezin. In een boerderij in Lithoijen krijgt Grad de bovenverdieping aangeboden die net helemaal opgeknapt is, maar daar bedankt hij voor. Gevraagd

waarom hij er niet wil wonen antwoordt hij: “Die mensen hebben net alles mooi gemaakt, die vier van ons zouden alles verruïneren, dat doe ik niet.”

Uiteindelijk kunnen ze een lokaal betrekken in het Lithoijense klooster, waar het betrekkelijk veilig is en waar de kinderen buiten kunnen spelen. Wanneer er twee weken later een bom valt in Lithoijen blijkt die te zijn neergekomen tegenover de bewuste boerderij, die volledig verwoest wordt. Het is de tweede keer dat het gezin ontsnapt blijkt te zijn aan de dood en het ontlokt Grad de opmerking: “Ze hebben daarboven niet alleen een vinger in de pap, maar een hele hand!” Zoiets verdient natuurlijk een dankgebedje. En wel twee ook!

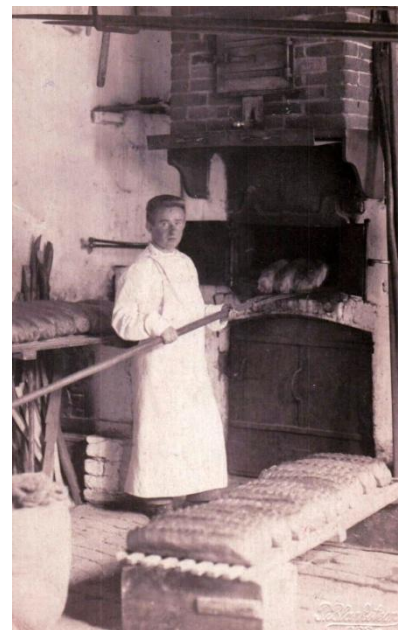

Het beschadigde pand van de familie De Werd na de oorlog.

Zoals de meeste mensen die hun huis beschadigd terugvinden na de oorlog, improviseren Grad en Door zo goed en zo kwaad als het kan, om in elk geval alvast te kunnen wonen. Het dak wordt gerepareerd door Grad Baijens en de schade aan de gevels wordt hersteld door Kees en Driek van Vugt. De uitbouw achter de bakkerij is nagenoeg intact gebleven en wordt aan Hendrik Geene gegund, de handige fietsenmaker die hard nodig is om her en der de schade te herstellen aan wat er nog over is aan fietsen en aan landbouwwerktuigen. Iedereen is hard aan het werk en helpt elkaar als het

nodig is. Het duurt niet lang of Grad kan weer brood bakken en langzaam is er ook weer van alles te koop zonder bonnen. Ze laten nieuwe ansichtkaarten maken van het dorp Maren vlak na de oorlog en veel mensen schaffen een setje aan ‘om te bewaren’. Een goed idee dat snel geld in het laatje brengt. Er staan weer beestjes in de stal bij Grad en hij kan een beetje bijverdienen aan de melk en aan de verkoop van een kalfje zo nu en dan, tenminste als dat van het vrouwelijke geslacht is. In de vijftiger jaren heeft Grad het geluk dat een van zijn koeien wel dertig liter melk per dag geeft met een vetgehalte van 5%, uitzonderlijk goed in die tijd. Daar willen de boeren uit de buurt wel een kalf van hebben en ze bieden zelfs al tegen elkaar op, als de koe nog maar net begonnen is met kalven.

In de loop van de tijd komt er een jonge knecht inwonen en werken in de bakkerij. Harrie is klein van stuk en heeft daarom houten blokken op de trappers van zijn fiets, zodat hij bij de pedalen kan. Als mensen het over hem hebben wordt zijn achternaam nooit genoemd. In de volksmond heet hij gewoon, *Harrieke van Grad de Werd*. In het familiearchief bewaart Simon de Werd nog een foto van deze Harrie, gemaakt bij de broodoven. Begin vijftiger jaren komt er een nieuwe kerk die gebouwd wordt tussen de dorpen Maren en Kessel, die samengevoegd gaan worden tot één parochie. De reden daarvoor is dat de Kesselse kerk volledig verwoest werd en die van Maren zwaar beschadigd. Twee nieuwe kerken vindt het bisdom niet nodig. De kerk van Maren doet nog een aantal jaren dienst maar zal gesloopt gaan worden zodra de nieuwe kerk klaar is. Alvorens dat gebeurt vraagt pastoor Cox aan de jongste De Werd om de duiven die nestelden op de kerk af te schieten. Van politieman De Kort krijgt hij daar toestemming voor en samen met Jozef van Oss klaart Simon de klus in een kleine week. Terwijl hij dit vertelt voegt hij eraan toe: “en ze smaakten heerlijk!” Allicht, het zijn de wederopbouwjaren en er wordt niks verspild.

Grad de Werd wordt gehuldigd in Kessel bij zijn jubileum als organist. De foto werd begin vijftiger jaren gemaakt, in de periode dat de parochies van Kessel en Maren samengevoegd werden. Vandaar de aanwezigheid van pastoor Cox op deze foto.

Simon de Werd met de broodmand achterop de fiets. 50er jaren.

Grad de Werd is een bakker die maar slecht tegen armoede kan. Als hij ziet dat een gezin het moeilijk heeft laat hij weleens zomaar brood achter, zonder af te rekenen. Als Simon zaterdag met de bakfiets brood gaat brengen krijgt hij van zijn vader soms extra brood mee voor zo'n gezin met de instructie: "Zeg maar dat het zo goed is." Zelfs toen de bewuste vrouw op hoge leeftijd dementeerde wist ze nog altijd wie Grad de Werd was, zoveel indruk had het op haar gemaakt.

Gelukkig is Door wat zakelijker ingesteld, wat weer niet wil zeggen dat ze een harde tante is. Integendeel, ze is ruimhartig, gastvrij en ze houdt van een grapje. Zelf is ze trouwens ook niet bang om iemand een poets te bakken. Als Huub van Oss - altijd goede zin en niet kwaad te krijgen - eens scheerzeep komt halen, krijgt hij van Door een teststaaf aangeboden. Het is iets nieuws en het is gratis en voor niks, maar dan moet Huub haar wel eerlijk zeggen wat hij ervan vindt als hij 'm uitgeprobeerd heeft. "Eerlijk zeggen Door?" vraagt Huub, als hij een week later weer in de winkel is, "gin verrekkenis aan, hij plakt van alle kanten!" Als Door hem de rest van de 'scheerzeep' laat zien, een stuk zuurstok van dezelfde omvang, kan Huub er hartelijk om lachen en met wat extra van deze zoete 'zeep' voor zijn kinderen gaat hij op huis aan.

Als dochter Thea trouwt, stoppen Grad en Door een paar jaar daarna met de winkel en de bakkerij. Grad is ziek geworden, moet een tijdje het ziekenhuis in en een vergissing die daar gemaakt wordt - veel te hoog gedoseerde medicatie - maakt het er eerder slechter dan beter op. Het wordt tijd om het wat rustiger aan te gaan doen. De woning en de bakkerij worden verkocht en Grad en Door verhuizen naar Lith - lekker dicht bij dochter Thea die er ook woont. Aanvankelijk wonen ze aan de markt maar

uiteindelijk komen ze te wonen in een deel van de voormalige dokterswoning aan de dijkopgang bij het Marktpllein. Het woongedeelte wordt bewoond door hun vroegere buurman, oud-pastoor Cox van Maren en zijn huishoudster Daatje Croonen. Het praktijk-gedeelte aan de achterkant wordt de woning voor Grad en Door. En zo is het kringetje weer rond. Ze genieten er van hun oude dag met dezelfde burens als vroeger. Het bakkers- en kruideniersvak laten ze vanaf nu graag over aan de jongere generatie en aan de nieuwerwetse winkels waar klanten zichzelf mogen bedienen. Het moet niet gekker worden.....

Grad de Werd stierf helaas al op 76-jarige leeftijd.

Door bereikte een gezegende leeftijd, zij overleed kort na haar 87^e verjaardag in Schaijk.